

PENASALAN VOKAL DALAM DIALEK MELAYU HULU PAHANG

(Vowel Nasalization in the Hulu Pahang Dialect)

Mohd Tarmizi Hasrah
h.tarmizi@uum.edu.my

Pusat Pengajian Bahasa, Tamadun dan Falsafah,
Kolej Sastera dan Sains,
Universiti Utara Malaysia.

Terbit dalam talian (*published online*): 2 Disember 2019

Sila rujuk: Mohd Tarmizi Hasrah. (2019). Penasalan vokal dalam dialek Melayu Hulu Pahang. *Jurnal Bahasa*, 19(2), 199-230.

Abstrak

Makalah ini membincangkan gejala penasalan vokal dialek Melayu Hulu Pahang dengan tumpuan khusus kepada subdialek Budu. Penumpuan ini dilakukan disebabkan gejala penasalan vokal dalam subdialek tersebut sangat unik berbanding dengan subdialek lain yang terdapat di Hulu Pahang khususnya dan di Semenanjung Timur amnya. Sekurang-kurangnya terdapat dua sebab yang menjadikannya unik, iaitu (1) penyebarannya terhad di Budu (dan kampung yang berdekatan) dan (2) penasalan tersebut hanya melibatkan vokal /a/ yang mengikuti konsonan nasal velar asal akhir. Persoalannya, bagaimanakah subdialek Budu memperoleh ciri yang dikatakan unik ini? Disebabkan kemunculannya hanya terbatas di Budu, dan hanya melibatkan lingkungan yang sangat khusus, maka proses asimilasi, walaupun ada, tidak memainkan peranan yang besar dalam mewujudkan ciri vokal yang dinasalkan itu. Maka, dengan berpandukan tatakaedah dialektologi diakronik yang berasaskan penentuan inovasi bersama dan retensi (lihat Mahsun, 1995), yang juga merupakan tatakaedah sangat umum dalam linguistik sejarah, selain pendekatan tipologi sosiolinguistik (Trudgill, 2011) bagi merungkai sejarah sosiolinguistik masyarakat Budu, makalah ini mempertimbangkan dua kemungkinan yang menjadi sebab kepada kewujudannya. Pertama pertembungan dialek dan inovasi berperingkat dalam sejarah subdialek Budu, dan kedua dialek Melayu Hulu Pahang. Kedua-dua kemungkinan ini sebenarnya saling berkait

erat dan perlu ditangani secara bersama. Hasil analisis makalah ini menunjukkan bahawa fenomena dialek di Semenanjung Timur sangat rencam, dalam maksud, sebuah dialek menjadi sumber difusi, serentak dengan mempengaruhi jalur perubahan dan pengejalan dialek yang lain.

Kata kunci: penasalan, dialektologi Hulu Pahang, Budu, pertembungan dialek

Abstract

This article discusses a vowel nasalization phenomenon in Hulu Pahang Malay with attention to the Budu subdialect. The vowel nasalization in the area is deemed a unique phonological process due to (1) its limited distribution that can be found only in Budu (and adjacent villages), and (2) its sole occurrence concerning the vowel /a/ before final nasal. The question is, how does the Budu subdialect get this particular feature? Considering the limited distribution of areas and its restricted phonetic environments, assimilation is thus not a major factor in triggering the process. From the perspectives of diachronic dialectology and historical linguistics, the methodological approaches mainly focus on shared innovation and retention of certain linguistic features (e.g. Mahsun, 1995) and sociolinguistic typology (Trudgill, 2011). In order to reveal the sociolinguistic history of Budu society, this article suggests at least two possibilities that can be used as an explanation for the said phenomenon. The first possibility is dialect contact, and the second is the levels of innovation which occur in the history of the Budu subdialect and in the Hulu Pahang dialect, as well as all dialects in the eastern Peninsula (Semenanjung Timur). These possibilities are related to each other and needed to be analysed together. The findings show that the dialectal phenomena in the eastern parts of the Peninsula are highly mixed, in the sense that one dialect becomes a centre of diffusion, hence influencing the trajectory of innovation and retention of the other dialects..

Keywords: nasalisation, dialectology, Hulu Pahang, Budu, dialects in contact

PENGENALAN

Terdapat dua konsep yang lazim digunakan bagi memerikan, selain sudah barang tentunya menjelaskan, gejala vokal yang dinasalkan dalam dialek Melayu di Semenanjung. Dua konsep yang dimaksudkan ialah penasalan

vokal dan vokal nasal. Sejajar dengan perbezaan istilahnya, kedua-dua konsep ini walaupun realisasi fonetiknya kelihatan serupa, ternyata mewakili dua gejala yang berlainan.

Jika diberikan takrif secara kasar dan ringkas, konsep penasalan vokal merujuk gejala yang terjadi terhadap vokal tertentu yang memperlihatkannya mendapat atau menerima ciri nasal. Penyebaran ciri nasal terhadapnya disebabkan oleh pengaruh lingkungan fonetik.

Yang diertikan dengan lingkungan fonetik ialah kedudukan vokal yang memenuhi slot tertentu dalam leksikal. Kehadiran vokal dalam posisi tertentu, sama ada dalam suku kata awal (tertutup dan terbuka) mahupun dalam suku kata akhir (tertutup dan terbuka), yang pada posisi sebelum atau selepasnya diisi oleh bunyi lain, khususnya konsonan nasal dan konsonan lain yang memiliki fitur [+nasal]. Kedudukan vokal yang berjiran dengan segmen [+nasal] menyebabkan ciri nasal ini disebarkan kepadanya. Hal ini membolehkannya mendapat ciri nasal daripada konsonan nasal yang hadir pada posisi sebelahnyanya. Tanpa segmen yang berciri [+nasal] yang ada di sebelahnyanya, tidak mungkin vokal berkenaan mendapat ciri nasal walaupun terdapat beberapa kekecualian terhadap pernyataan ini, seperti yang akan dibincangkan nanti.

Dengan gejala yang seperti ini, dapat disimpulkan bahawa penasalan vokal rupa-rupanya tiada lain daripada sejenis kelainan fonetik. Hal ini dikatakan demikian kerana penasalan vokal tidak memperlihatkan kontras makna. Contoh gejala penasalan vokal adalah seperti yang dapat dilihat pada kata [mākan] “makan” dan [nāsi?] “nasi”. Vokal [a] dalam suku kata pertama contoh yang diberikan ini mengalami penasalan, yang ditandai dengan lambang [~], iaitu [ã], kerana vokal ini mendapat ciri nasal daripada konsonan [m] dan [n] yang hadir pada posisi sebelumnya.

Salah seorang pengkaji awal yang mensistematikkan rumus penasalan vokal dalam bahasa Melayu ialah Yunus Maris menerusi karya beliau yang berjudul *The Malay Sounds System* (Yunus, 1980). Hal ini akan dibincangkan dengan lebih terperinci dalam bahagian selanjutnya.

Vokal nasal pula ialah segmen vokal yang memiliki ciri nasal secara mandiri, iaitu tanpa pemberian ataupun penyebaran daripada mana-mana konsonan nasal. Vokal nasal ini sejenis vokal yang bersifat fonemik. Maksudnya, terdapat kontras makna antara perkataan yang mengandungi vokal nasal dengan perkataan yang tidak mengandunginya. Dengan kata lain, vokal nasal dengan vokal bukan nasal yang terkandung dalam sesuatu perkataan menunjukkan makna yang berbeza walaupun direalisasikan dalam fon yang sama.

Huraian ini menunjukkan bahawa yang dikatakan sebagai vokal nasal ialah fonem yang utuh. Dialek Melayu Kelantan umpamanya menunjukkan perbezaan makna antara kata [la] “helai” dengan [lã] “keadaan menyala” (Nik Safiah & Rozita, 2016, p. 25). Dalam contoh ini, /ã/ ialah vokal nasal kerana memperlihatkan kontras makna dengan vokal biasa /a/ dalam perkataan tersebut; lihat juga Collins dan Husin (1988) untuk contoh lain gejala vokal ini dalam dialek Melayu Kelantan, dan Collins (1989) dalam dialek Melayu Kedah varian Langkawi.

Oleh sebab makalah ini¹ membincangkan gejala penasalan vokal, dan bukannya vokal nasal, seperti yang jelas terpapar pada judulnya, maka hanya tabii gejala inilah yang akan diberikan huraian lanjut. Gejala penasalan vokal yang menjadi mauduk perbincangan makalah ini ialah seperti yang terjadi dalam dialek Melayu Hulu Pahang dengan tumpuan khusus terhadap subdialek yang dituturkan di Kampung Budu.

Perlu ditegaskan bahawa gejala penasalan vokal di Kampung Budu sangat unik kerana dua sebab. Pertama, penyebarannya hanya terbatas di Budu. Subdialek yang lain yang terdapat di Hulu Pahang, dan yang ada di Semenanjung Timur secara umum, tidak memiliki gejala penasalan seperti yang terjadi dalam subdialek Budu (Mohd Tarmizi *et al.*, 2014; Mohd Tarmizi, 2018). Kewujudan penasalan vokal yang seperti ini membolehkan subdialek yang membentuk ekologi dialek di Budu wajar dikelompokkan sebagai kelompok subdialek yang menyimpang daripada perubahan bunyi umum di lembangan Sungai Pahang, dan di Semenanjung Timur.

Sebab yang kedua ialah kemunculan penasalan vokal di Budu mungkin sangat berkaitan dengan proses sosiosejarah yang panjang dan rumit. Kejayaan merekonstruksi proses sosiosejarah yang dimaksudkan ini secara tidak langsung turut berupaya meleraikan kekusutan dalam alur sejarah cabang dialek Melayu Semenanjung Timur.

Bagi memastikan tujuan penulisan makalah tercapai, hal yang berikut akan dibicarakan:

- (1) beberapa dokumentasi gejala penasalan;
- (2) rumus penasalan vokal yang diterima umum;
- (3) Budu dan varian-varian yang berdekatan;
- (4) penasalan vokal dalam subdialek Budu dan dalam subdialek yang berdekatan;

- (5) refleks bahasa purba; dan,
- (6) konservatif dan inovatif.

BEBERAPA DOKUMENTASI GEJALA PENASALAN DALAM BAHASA MALAYIK

Gejala penasalan vokal dalam dialek Melayu di Semenanjung, atau varian Malayik Semenanjung, serta dalam beberapa bahasa Malayik lain khususnya di Borneo, memang telah didokumentasikan oleh para penyelidik. Walaupun masih belum menyeluruh kecuali satu atau dua kajian, namun hasil dokumentasi ini tetap berupaya membantu para penyelidik kemudian untuk memahami fenomena yang melatarinya.

Seperti yang telah dinyatakan sebelum ini, antara sarjana yang paling awal membicarakan gejala penasalan vokal dalam bahasa Melayu ialah Yunus (1980), walaupun tumpuan Yunus adalah terhadap bahasa Melayu baku, bukannya dialek Melayu. Namun begitu, perbincangan yang ditampilkan beliau ini masih lagi relevan untuk dikaitkan dengan gejala penasalan vokal dalam dialek Melayu, khususnya penasalan vokal yang diakibatkan oleh kehadiran konsonan tertentu.

Menurut Yunus (1980, pp. 8-9), sekurang-kurangnya terdapat beberapa persekitaran fonetik² yang berperanan menghadirkan ciri nasal kepada vokal, iaitu:

- (1) Setiap vokal yang mengikuti konsonan nasal pasti dinasalkan.
- (2) Dalam struktur KVKV dan KVKVK, dengan K pertama ialah nasal dan K kedua sama separuh vokal atau geseran tak bersuara, seperti dalam [nãwã] “nyawa”.
- (3) Vokal yang mengikuti konsonan nasal dalam struktur KVVK, misalnya [mũãl] “mual”. Gejala ini berbeza daripada penasalan vokal yang mengikuti konsonan nasal kerana melibatkan vokal kedua selepas vokal pertama yang dinasalkan.
- (4) Vokal yang mengikuti konsonan nasal dalam struktur KVKVV, yakni [dunĩã] “dunia”. Gejala ini menyerupai gejala dalam (2) kerana penasalan melibatkan vokal kedua selepas vokal pertama dinasalkan.

- (5) Semua vokal dinasalkan dalam struktur VKVVKV, kecuali vokal awal, dengan K pertama ialah nasal dan K kedua ialah separuh vokal.
- (6) Vokal yang mengikuti konsonan faring, yakni /ʕ/, dalam beberapa perkataan pinjaman Arab, umpamanya [taʕāt] “taat”.
- (7) Dalam perkataan yang tidak dihadiri langsung oleh konsonan nasal seperti [sējā] “bekas kecil yang dibuat daripada buluh”.

Sedikit komentar tentang peraturan (7). Contoh yang diberikan oleh Yunus bagi menjelaskan peraturan ini agak aneh. Hal ini dikatakan demikian kerana rujukan silang terhadap *Kamus Dewan Edisi Keempat* tidak mengandungi kata /seja/. Walau bagaimanapun, peraturan (7) ini boleh dianggap sebagai gejala umum sama ada dalam dialek Melayu mahupun dalam bahasa-bahasa di dunia. Dalam dialek Melayu Pahang umpamanya, vokal yang mengikuti konsonan /h/ juga memperlihatkan ciri nasal. Hal ini bagaimanapun hanya dikesan dalam satu contoh, yakni [mahẽ] “mahal”, dan bandingkan contoh ini dengan [pəhə] “paha” atau [tahɛ] “tahan” yang vokalnya tidak dinasalkan (Mohd Tarmizi *et al.*, 2014). Menurut Matisoff (1975), dalam konteks fonetik, penasalan vokal yang terjadi bukan dalam lingkungan yang mengandungi segmen nasal merupakan gejala yang dipanggil sebagai *rhinoglottophilia*.

Kajian yang dilakukan Yunus ini dikatakan masih relevan sekurang-kurangnya atas dua sebab. Pertama, tujuh peraturan yang ditampilkan oleh beliau masih lagi terpakai bagi menjelaskan gejala penasalan vokal secara umum. Kedua, peraturan dan gejala penasalan yang terbit daripadanya telah disambut secara kritis oleh beberapa pengkaji terkemudian dengan menerapkan kerangka teori dan tatakaedah semasa sehingga melahirkan penemuan baharu, antara lainnya, Farid (1980) dan Zaharani (1993).

Dokumentasi penting yang lain tentang gejala penasalan vokal termasuklah beberapa makalah yang ditulis oleh Collins (1983, 1984, 1989, 1996). Faktanya, semua gejala penasalan vokal dalam dialek Melayu yang dibincangkan oleh Collins ini lazimnya merujuk segmen vokal yang pada asalnya tidak mengandungi ciri nasal, tetapi menerima ciri tersebut menerusi proses fonologi yang tertentu, khususnya asimilasi. Maksudnya, gejala penasalan vokal yang dibincangkan oleh Collins ini menyentuh tentang kewujudan segmen vokal yang menerima ciri nasal daripada segmen bunyi lain yang berada dalam lingkungan fonetik tertentu. Selain

itu, yang turut dibincangkan oleh Collins dalam makalah beliau tersebut ialah vokal nasal yang fonemik—yang tidak menjadi tumpuan perbincangan makalah ini.

Farid (1980, pp. 46-45), seperti yang disebutkan di atas, membincangkan gejala penasalan vokal dalam dialek Melayu Johor (dengan tumpuan terhadap subdialek Muar). Farid menegaskan bahawa gejala penasalan vokal dalam subdialek ini terjadi disebabkan oleh pengoperasian beberapa rumus fonologi secara berbeza. Pada peringkat awal, gejala penasalan vokal boleh dijangka kerana faktor lingkungan fonetik, yakni disebabkan oleh kehadirannya secara bersebelahan dengan konsonan nasal dan sempadan morfem tertentu. Kemudian, terdapat juga gejala penasalan vokal dalam subdialek ini juga terjadi disebabkan oleh pengaruh konsonan lain yang dianggap berciri [-kons] tetapi berupaya menghadirkan ciri [+nasal] kepada vokal yang hadir pada kedudukan sebelumnya. Konsonan yang dimaksudkan ini ialah /w/, /y/, /h/ dan /ʔ/.

Ajid (1985, pp. 70-78) mendokumentasikan gejala penasalan vokal dalam dialek Melayu Kelantan khususnya subdialek Pasir Mas. Jika diperhatikan maklumat yang terkandung dalam kajian yang dilakukan oleh Ajid ini, terdapat sekurang-kurangnya tiga lingkungan fonetik yang mewujudkan vokal yang dinasalkan, iaitu awal kata, antara vokal dan akhir kata. Walaupun terjadi dalam tiga lingkungan fonetik yang berlainan, namun realisasi semua vokal yang tetap mengalami penasalan yang disebabkan oleh pengaruh konsonan yang tertentu (nasal dan beberapa konsonan lain) dan yang disebabkan oleh kata pinjaman.

Dalam sebuah makalah yang diterbitkan dalam *Jurnal Dewan Bahasa*, Uri Tadmor (1992) memaparkan kewujudan gejala penasalan vokal dalam dialek Melayu di sekitar Bangkok, iaitu dalam subdialek Sarat Prakan. Menurut Tadmor (1992, p. 491), penasalan vokal dalam subdialek ini menyerupai penasalan vokal dalam dialek Melayu lain, iaitu menerima ciri nasal daripada konsonan nasal yang diikutinya. Ciri nasal tersebut tetap kekal walaupun konsonan nasal telah digugurkan. Sebagai contoh, dalam subdialek Sarat Prakan terdapat ujaran seperti [orã makã ikã sømalã] “orang makan ikan semalam”. Berdasarkan contoh yang diberikan ini, dapat diperhatikan bahawa penasalan vokal tetap terjadi walaupun setelah semua konsonan nasal akhir digugurkan.

Bagi Zaharani (1993, pp. 11-12) pula, penasalan vokal dalam dialek Melayu tiada lain daripada pewujudan perbezaan atur rumus disebabkan oleh orientasi teoretis yang menjadi pegangan beliau. Dalam karya yang dirujuk ini, Zaharani membincangkan dua contoh dialek Melayu,

iaitu dialek Ulu Muar dan dialek Melayu Langkawi, yang dikatakan memperlihatkan dua realisasi penasalan vokal menerusi perbezaan atur rumus walaupun daripada "...inventori rumus yang sama" (Zaharani, 1993, p. 12).

Blust (1997), dalam sebuah makalah tentang gejala nasal dan penasalan di Borneo, memperuntukkan satu bahagian untuk membincangkan gejala yang digelar sebagai *nasal harmony*. Blust (1997, p. 151) membahagikan *nasal harmony* dalam bahasa Austronesia, berdasarkan bukti di Borneo, kepada *onset-driven* dan *coda-driven*. Yang pertama ini merujuk gejala penasalan vokal yang terjadi dalam suku kata yang diawali oleh konsonan nasal. Contohnya, dialek Uma Juman (salah sebuah dialek bahasa Kayan) memiliki perkataan seperti [mātak] "mata" dan [himōh] "hembus". Dalam kes *coda-driven* pula, gejalanya merujuk *long-distance nasalization*, yakni penasalan merentasi sempadan suku kata, yang dipengaruhi oleh tiga jenis konsonan: (1) separuh vokal /w/ dan /y/; (2) hentian glotis /ʔ/ dan geseran spiran /h/; dan, (3) konsonan sisian /l/ (Blust, 1997, p. 152). Umpamanya, dalam Uma Juman Kayan, [ŋūyōʔ] "bekalan untuk perjalanan jauh", [ŋīwāŋ] "haiwan atau manusia yang kurus", [ŋāʔūy] "menjerit", [ŋūhōʔ] "timbul" dan [mālīt] "sembuh" .

Penasalan vokal dalam dialek Melayu Selako pun tidak jauh berbeza jika dibandingkan dengan penasalan yang dipaparkan di atas. Menurut Adelaar (2005, p. 23), vokal dalam dialek Melayu Selako mungkin dinasalkan jika diawali dengan konsonan nasal. Misalnya [mūhō] "muka", [ŋāhīt] "menjahit" dan [tumūh] "tumbuh". Di samping memaparkan peraturan ini, Adelaar (2005, p. 23) menegaskan bahawa penasalan memperlihatkan keragaman daripada *clearly noticeable* kepada *hardly noticeable* dan "...there seems to be no conditioning factor for this variation". Selain itu, Adelaar (2005, p. 23) turut memberikan beberapa contoh yang memperlihatkan ciri nasal yang wujud pada vokal dengan taraf fonemik.

Menurut Ruslan (2011, p. 127), penasalan vokal dalam dialek Melayu Patani hanya muncul dalam suku kata akhir. Dalam hal ini, terdapat empat keadaan yang memunculkannya, iaitu penghilangan konsonan nasal akhir yang tetap mengekalkan ciri nasal terhadap vokal, dalam perkataan onomatopia/ikonik/ideofon, dalam kata penegas, serta dalam perkataan pinjaman khususnya daripada bahasa Thai (Ruslan, 2011, pp. 129-134). Walau bagaimanapun, jika dinilai berdasarkan contoh yang diberikan oleh Ruslan, kewujudan vokal yang dinasalkan yang mengikuti konsonan nasal akhir tidaklah bersifat fonemik, tetapi fonetik, maka sesuailah dengan

alur makalah ini. Gejala di Patani ini sebenarnya serupa sahaja dengan dialek Melayu Kelantan yang juga menasalkan vokal yang mengikuti konsonan nasal akhir. Seperti yang disimpulkan oleh Ruslan (2011, p. 136), vokal nasal yang bertaraf fonemik hanya terserlah dalam perkataan onomatopoeia dan kata penegas, tetapi prosesnya tidak pula dijelaskan dengan tuntas kecuali sekadar dikaitkan dengan faktor leksikal.

Nik Safiah dan Rozita (2016) memaparkan kontras makna perkataan yang mengandungi vokal biasa dengan vokal nasal dalam dialek Melayu Kelantan tanpa melibatkan analisis fonologi yang mendalam. Akan tetapi, hal yang agak aneh, mereka berdua tidak pula membincangkan gejala penasalan vokal, yang menurut Ajid (1985) dan maklumat lapangan oleh pengkaji sendiri di Kampung Gaal, Pasir Puteh pada bulan Julai 2018, memang merupakan ciri yang distingtif.

Demikianlah beberapa kajian yang mendokumentasikan dan membincangkan gejala vokal yang mendapat ciri nasal. Yang pastinya, kesemua kajian ini berlegar-legar pada dua gejala yang dinyatakan dalam bahagian pengenalan, iaitu penasalan vokal dan vokal nasal. Tumpuan dalam makalah ini ialah gejala penasalan vokal, khususnya mengenai pembentukan rumus umum yang merantaikan semua gejala penasalan vokal dalam dialek Melayu di Semenanjung seperti yang ditampilkan dalam kajian yang dinyatakan.

RUMUS PENASALAN VOKAL YANG DITERIMA UMUM

Sorotan yang dilakukan dalam bahagian sebelum ini jelas menunjukkan bahawa gejala penasalan vokal selalunya dipengaruhi oleh lingkungan fonetik. Maknanya, penasalan sesuatu vokal dipengaruhi oleh konsonan yang hadir di kedudukan sebelum dan/atau di kedudukan selepas vokal yang mendapat ciri nasal itu.

Bagi membolehkan vokal menerima ciri nasal, salah satu konsonan yang hadir di kedudukan sebelum atau selepasnya mestilah turut berciri [+nasal], walaupun ada juga lingkungan tertentu yang menasalkan vokal tanpa melibatkan konsonan [+nasal]. Disebabkan oleh sifatnya yang seperti inilah, maka penasalan vokal pun ditafsirkan sebagai sebahagian daripada proses asimilasi. Campbell dan Mixco (2007, p. 16) mentakrifkan asimilasi sebagai “*a change in which one sound becomes more similar to one another through the influence of a neighboring, usually adjacent, sound.*”

Maka, dengan asimilasi, hal ini membawa erti bahawa kehadiran ciri [+nasal] kepada segmen vokal, yang pada asalnya berciri [-nasal],

disebabkan oleh pengaruh konsonan yang hadir pada kedudukan sebelum dan/atau selepasnya, yang salah satu konsonan berkenaan mestilah konsonan nasal, atau sekurang-kurangnya konsonan yang mengandungi ciri [+nasal]. Penyebaran ciri [+nasal] terhadap vokal yang asalnya berciri [-nasal] adalah supaya vokal tersebut "...becomes more similar to..." segmen yang diikutinya.

Maka, gejala penasalan vokal pun dapat ditangani menerusi dua cara, iaitu penasalan progresif dan penasalan regresif. Dari segi konsep, progresif dan regresif lazimnya digunakan dalam proses asimilasi; lihat Campbell dan Mixco (2007, pp. 157, 168) untuk takrifan kedua-duanya. Disebabkan gejala penasalan juga merupakan sejenis proses asimilasi, maka kedua-dua konsep ini, yakni progresif dan regresif, turut ditempelkan kepadanya.

Penasalan progresif merujuk vokal yang mengalami ciri penasalan yang hadir selepas konsonan nasal dan beberapa konsonan yang berciri [-kons]. Hal ini umpamanya dapat dilihat dalam kata [mãkɛ] "makan", [m:ãĩŋ] "bermain", [mãlɛ] "malam" dan [taŋẽ] "tangan", selain [nãwã] "nyawa". Ciri nasal yang diterima vokal [ã], [ẽ] dan [õ] dalam ketiga-tiga contoh ini disebabkan oleh pengaruh konsonan nasal [m], [ŋ] dan [w] yang hadir di kedudukan sebelumnya.

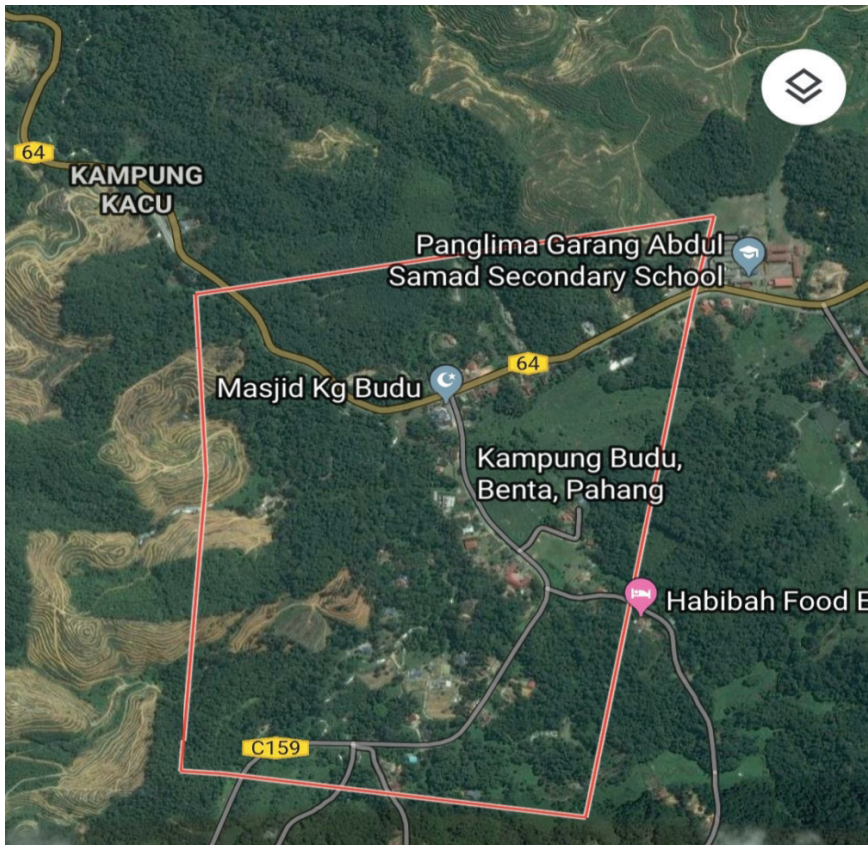
Penasalan regresif pula ialah penasalan vokal yang diakibatkan oleh pengaruh konsonan nasal yang hadir pada kedudukan selepas segmen vokal yang dinasalkan itu. Tidak banyak contoh terkumpul dalam dialek Melayu yang dapat dicocokkan dengan gejala ini. Collins (1983) umpamanya ada mengumpulkan beberapa contoh dialek Melayu Pahang subdialek Temerloh yang boleh ditafsirkan sebagai mematuhi gejala penasalan regresif. Antara contoh yang wujud dalam subdialek Pulau Pasir Mandi ialah [ciã] "cium", [minã] "minum" dan [idã] "hidung". Menurut tafsiran Collins (1983, p. 17), kewujudan vokal [ã] di akhir dalam contoh yang diberikan ini berpunca daripada konsonan nasal asal /m/ dan /ŋ/ yang hadir di kedudukan selepasnya.

Persoalannya, adakah gejala penasalan vokal yang muncul dalam subdialek Budu berupaya dijelaskan dengan penasalan progresif mahupun penasalan regresif? Selain itu, apakah pula hubungan rumus atau peraturan sinkronik dengan persoalan diakronik berhubung dengan gejala penasalan vokal di Budu? Dengan kata lain, bagaimanakah rumus sinkronik tersebut berupaya menjawab pertanyaan mengenai sebab kemunculan gejala penasalan vokal dalam subdialek Budu? Dua isu yang agak rumit inilah yang diberikan tumpuan istimewa dalam bahagian-bahagian selanjutnya.

BUDU DAN SUBDIALEK YANG BERDEKATAN

Sebelum membincangkan dan menganalisis gejala penasalan vokal di Budu, dipaparkan terlebih dahulu latar ringkas mengenai dialek Melayu Hulu Pahang secara umum, dan subdialek Budu secara khusus.

Dialek Melayu Hulu Pahang merupakan salah satu cabang dialek yang membentuk ekologi dialek Melayu Pahang. Dialek ini dituturkan di bahagian Hulu Pahang. Kawasan Hulu Pahang merangkumi sebahagian daerah Jerantut (khususnya Kuala Tembeling membawa ke hulu Sungai Jelai dan Sungai Tembeling), sebahagian kecil daerah Raub (Hulu Atok dan Kuala Atok membawa ke hilir Sungai Lipis) dan keseluruhan daerah Kuala Lipis. Secara ringkas, dialek Melayu Hulu Pahang ialah dialek yang

Rajah 1 Peta Kampung Budu.

dituturkan di perkampungan yang terdapat di lembangan Sungai Jelai (Mohd Tarmizi *et al.*, 2014; Mohd Tarmizi, 2018).

Pemerhatian secara kasar menunjukkan bahawa subdialek di kawasan Hulu Pahang agak rencam. Mohd Tarmizi *et al.* (2011, 2014) dan Mohd Tarmizi (2018) umpamanya ada melaporkan perbezaan subdialek yang tersebar di sepanjang Sungai Lipis dan Sungai Jelai, termasuk juga di sepanjang Sungai Kechau. Jauh lebih awal daripada Mohd Tarmizi *et al.* (2011, 2014) dan Mohd Tarmizi (2018), Asmah (2008) telah menyentuh tentang keragaman dialek yang terdapat di pekan/bandar Kuala Lipis. Bagi Asmah (2008, p. 311), keragaman dialek di kawasan tersebut tiada lain daripada pengaruh pertembungan dialek. Selain Asmah, Ismail (1973), belasan tahun lebih awal daripada beliau, berbicara mengenai keadaan linguistik di Raub yang dikatakan “*highly mixed.*”

Walau bagaimanapun, hakikat yang sebenarnya ialah gambaran yang berbetulan dengan kenyataan mengenai kerencaman dialek di Hulu Pahang masih belum tuntas. Hal ini dikatakan demikian kerana dokumentasi tentangnya masih tidak menyeluruh. Dokumentasi yang sedia ada hanya bertompok di kampung-kampung tertentu.

Dikatakan tidak menyeluruh juga kerana masih terdapat subdialek yang diabaikan, malah tidak pernah didokumentasikan pun. Umpamanya, hanya pada tahun 2018 daftar kata subdialek di kawasan Hulu Kechau (Kampung Sentang) dikumpulkan. Yang menariknya, gejala fonetik dan fonologi subdialek ini adalah di luar jangkauan sekali, yakni memperlihatkan keberadaan konsonan geseran anak tekak (Mohd Tarmizi, 2018).

Selain itu, kesimpulan mengenai kemeriahan gejala dialek di kawasan Hulu Pahang juga terlalu bergantung pada andaian dan agakan yang tidak ada dasar empirik yang teguh dan boleh dipercayai. Sebagai contoh, ketika masih pada peringkat ijazah pertama, pengkaji sering diberitahu bahawa situasi dialek di Kuala Lipis umpamanya lebih meriah dan rencam. Kerencaman di Kuala Lipis membolehkan beberapa subdialek terbentuk. Masalahnya, ketika perkara ini diberitahu kepada pengkaji, masih belum ada daftar kata dialek dan subdialek di daerah Kuala Lipis yang dikumpulkan, kecuali sedikit seperti yang terdapat dalam Wan Sulaiman (1983).

Collins dan Nothofer (kom. per. dengan Collins dalam tahun 2007) pernah mengusahakan penelitian lapangan di beberapa buah kampung di sepanjang Sungai Jelai, misalnya di Kampung Kuala Medang dan Kampung Kuala Kechau (malah, beberapa penduduk kampung yang ditemui masih mengingati nama Collins dan Nothofer). Malangnya, laporan mengenainya

dan daftar kata yang dikumpulkan tidak pernah diterbitkan. Dalam Asmah (2008) juga tidak disertakan dengan daftar kata “subdialek Kuala Lipis”. Hanya pada tahun 2014 daftar kata lima subdialek yang tersebar di daerah Kuala Lipis diterbitkan (Mohd Tarmizi *et al.*, 2014).

Subdialek Budu dituturkan di Kampung Budu. Beberapa buah kampung lain, iaitu kampung di sepanjang jalan menghala ke Raub (dari Budu, mengikut jalan dalam), umpamanya Chat dan Tualang Padang, serta kampung di sepanjang jalan menghala ke sempadan Jerantut (juga melalui jalan dari Budu), khususnya Kampung Jeransang, turut memperlihatkan gaya pertuturan yang serupa dengan subdialek Budu. Oleh sebab hanya melibatkan data daripada Kampung Budu, maka makalah ini mengambil ketetapan untuk menamakan subdialek di kawasan ini sebagai subdialek Budu. Maksudnya, setiap kali makalah ini menggunakan istilah Budu, rujukannya bukan sekadar pertuturan di Kampung Budu, tetapi merangkumi semua pertuturan di kawasan yang dinyatakan di atas.

Untuk itu, perlu rasanya berkenalan sedikit dengan Budu. Kampung Budu boleh dikatakan terletak hampir di pertengahan Sungai Lipis. Berjarak lebih kurang enam kilometer dari pekan Benta. Budu ternyata kaya dengan sejarah kerana pernah menjadi pusat pemukiman para pemberontak dan pejuang Pahang, sama ada ketika perang saudara pada abad ke-19, atau ketika berleluasanya pengaruh Sir Hugh Clifford pada awal akhir abad ke-19 dan awal abad ke-20 (Buyong, 1972). Para pejuang Pahang, umpamanya Mat Kilau, Tok Gajah dan teman-temannya, kerap mudik Sungai Pahang, masuk ke Sungai Jelai, dan seterusnya ke Sungai Lipis untuk ke Budu bagi merencanakan strategi penentangan kepada kuasa asing yang bermuara di hilir Sungai Lipis.

Dari segi kebudayaan, kawasan Budu juga ternyata unik. Dua perkara yang ada di kawasan ini, tetapi tidak ada di kawasan lain di Hulu Pahang, iaitu sejenis pokok keladi yang sangat disukai oleh Kuasawan di Istana Pekan, dan pembuatan gula kabung. Jenis keladi yang dimaksudkan ini dikenali dengan nama keladi kemahang (*Colocasia Esculenta*). Menurut mitos yang tersebar dalam kalangan penduduk Kampung Budu (dan kampung-kampung di sekitar), keladi ini telah ditawaskan (dineutralkan) oleh salah seorang Sultan Pahang supaya tidak lagi gatal apabila dimakan. Yang anehnya, Keladi Kemahang tidak tumbuh di kawasan lain, sebaliknya hanya terdapat hidup di Budu dan kampung-kampung di sekitarnya, serentak dengan itu diabadikan pada nama sebuah kampung yang berjiran dengan Budu, iaitu Kampung Kemahang.

Begitu juga dengan pembuatan gula kabung. Gula ini dihasilkan daripada ekstrak nira pokok kabung (*Arenga Pinnata*). Pembuatan gula ini sangat istimewa kerana hanya dihasilkan di Budu, dan beberapa kampung yang berhampiran. Di kampung-kampung lain (misalnya kampung pengkaji di Hulu Kechau), pembuatan gula kabung langsung tidak diusahakan, malah penduduk di kampung tersebut tidak tahu pun cara membuatnya, walaupun pokok kabung tumbuh merata-rata di sana sini.

Keunikan kebudayaannya membawa keanehan linguistik. Sebagai anak jati Hulu Pahang (pengkaji membesar di Kampung Pagar Sasak, Hulu Kechau), pengkaji sangat menyedari bahawa gaya pertuturan masyarakat di kawasan ini memang biasa menjadi bahan ejekan sesama penduduk di Hulu Pahang. Sekurang-kurangnya terdapat empat gaya pertuturan yang sering menjadi tumpuan ejekan yang dimaksudkan ini.

Pertama, subdialek Kechau Tui, dengan nada atau intonasi dan lenggok yang sangat istimewa, bahkan sangat lucu, lantas sering menjadi salah satu sebab untuk menghilangkan keseriusan keadaan. Kedua, subdialek Hulu Kechau, atau Kechau Atas, dengan gaya percakapan yang sangat pekat, dan dalam pula penyebutannya terhadap segmen bunyi tertentu, khususnya bunyi /a/ sebelum konsonan nasal /m/ dan /ŋ/. Ketiga, subdialek Relong, Bapong, Berchang, Gua dan kawasan sekitarnya, yang menyebut vokal /u/ di akhir kata dengan gaya yang tersendiri. Keempat, subdialek Budu dan kawasan sekitarnya, dengan bunyi sengauan atau nasalan yang sangat khas, yang sering menjadi bahan gurauan orang-orang di Kuala Lipis; dan aspek sengauan inilah yang dibincangkan dalam makalah ini.

Situasi Dialek di Budu

Seperti yang ditegaskan di atas, di Budu, kekayaan sejarah, kebudayaan dan keunikan dialek berjalan seiring. Hal ini dikatakan demikian kerana subdialek Budu ternyata memperlihatkan ciri yang khas dan istimewa. Ciri yang dimaksudkan ini jelas berbeza dengan ciri yang terdapat dalam subdialek lain di Hulu Pahang. Perbezaan khas dan istimewa yang terdapat dalam subdialek Budu terletak pada ciri penasalan vokal dalam suku kata akhir. Perhatikan Jadual 1.

Subdialek Serau dituturkan di Kampung Serau, iaitu kampung Melayu yang paling hulu di Sungai Jelai; subdialek Seberang Jelai (S. Jelai) di pertengahan Sungai Jelai (hampir dengan pekan Padang Tengku); subdialek Sentang dituturkan di kawasan hulu Kechau atau lebih dikenali sebagai Kechau Atas (yang sebahagian penduduknya berasal dari

Jadual 1 Vokal /a/ sebelum konsonan nasal dalam empat subdialek di Hulu Pahang.

Makna	Serau	S. Jelai	Sentang	Budu
ikan	[ikæ]	[ika ^ɛ]	[ikɛ]	[ikæ]
menelan	[təlæ]	[təla ^ɛ]	[tələ]	[təlæ]
makan	[makæ]	[maka ^ɛ]	[makɛ]	[makæ]
peram buah	[pəɣa]	[pəɣa]	[pəɰa]	[pəɣa]
budak yang menangis terus-menerus hingga tidak mengeluarkan bunyi	[kəɣa]	[kəɣa]	[kəɰa]	[kəɣa]
buah-buahan	[maca]	[maca]	[maca]	[maca]
parang	[paɣa:]	[paɣa:]	[paɰa:]	[paɣã:]
orang	[ɔɣa:]	[ɔɣa:]	[oɰa:]	[ɔɣã:]
pisang	[pisa:]	[pisa:]	[pisa:]	[pisã:]
belang	[bəla:]	[bəla:]	[bəla:]	[bəlã:]
tulang	[tula:]	[tula:]	[tula:]	[tulã:]
bayang	[baya:]	[baya:]	[baya:]	[bayã:]
sayang	[saya:]	[saya:]	[saya:]	[sayã:]

kampung-kampung di pinggir Sungai Kechau) (Mohd Tarmizi *et al*, 2014; Mohd Tarmizi, 2018). Berdasarkan contoh yang dipaparkan dalam Jadual 1, dapat diperhatikan bahawa semua subdialek di Hulu Pahang tidak menunjukkan penasalan vokal /a/ apabila vokal ini hadir sebelum konsonan nasal bilabial /m/ dan konsonan nasal alveolar /n/. Akan tetapi, vokal /a/ muncul dengan gejala penasalan di Budu apabila hadir sebelum konsonan nasal velar, sedangkan tiga subdialek lain tidak langsung memperlihatkan sebarang gejala penasalan.

Dalam subdialek yang tidak menunjukkan adanya penasalan vokal, vokal /a/ yang hadir sebelum konsonan nasal velar direalisasikan kepada dua bentuk, iaitu sama ada [a] mahupun [ɑ], dengan memperlihatkan ciri pemanjangan pada segmen vokal. Di Budu, pengguguran konsonan nasal akhir menyebabkan ciri nasal dipindahkan kepada segmen vokal sebelumnya, serentak dengan pemanjangan.

Sebagai kesimpulan, di Hulu Pahang, hanya subdialek Budu (dan kampung berdekatan) yang menasalkan vokal pada suku kata akhir selepas pengguguran konsonan nasal akhir. Akan tetapi, bukan semua konsonan nasal, sebaliknya hanya nasal /ŋ/. Gejala seperti ini ternyata

sangat menarik dan sangat khas. Hal ini dikatakan demikian kerana bukan sahaja penyebarannya terbatas di Budu dan di kawasan sekitarnya, tetapi lingkungan fonetik yang membenarkan kehadirannya juga sangat khas.

PENASALAN VOKAL

Oleh sebab gejala penasalan vokal /a/ sebelum konsonan nasal velar sangat unik di Budu, maka perbincangan selanjutnya ditumpukan terhadapnya. Telah dinyatakan di atas bahawa ciri ini merupakan ciri khas subdialek Budu. Namun begitu, adakah semua vokal di kedudukan ini dinasalkan? Perhatikan contoh yang berikut:

- [kuce:] “kucing”
- [dage:] “daging”
- [baye:] “baring”
- [kambe:] “kambing”
- [læmpe:] “sejenis makanan, iaitu lempeng”
- [tuŋge:] “menerbalitkan sesuatu benda/tunggeng”
- [ganto:] “gantung”
- [lambo:] “kata kerja: lambung”
- [buyo:] “burung”
- [təyo:] “sejenis sayuran, iaitu terung”
- [poto:] “potong”
- [soto:] “sotong”
- [to:] “tong”

Berdasarkan contoh ini, dapat dilihat bahawa vokal [e], yang berasal daripada vokal bahasa Malayik purba *i, vokal [o], yang berasal daripada vokal bahasa Malayik purba *u, iaitu setelah proses pemecahan fonemik (Asmah, 2008; Adelaar, 1992), tidak dinasalkan. Contoh ini membuktikan bahawa hanya vokal /a/ yang mengalami penasalan. Vokal lain, walaupun mematuhi kekangan fonotaktik suku kata akhir subdialek Budu, selain menunjukkan perubahan dalam nilai fonetik, tidak mengalami sebarang penasalan.

Terdapat dua perkara yang tersembul dalam perbincangan setakat ini, iaitu penasalan vokal dalam suku kata akhir merupakan ciri khas subdialek Budu dan penasalan tersebut hanya melibatkan vokal /a/. Yang perlu dilakukan selanjutnya ialah menghuraikan proses fonologi yang menaungi pembentukannya. Disebabkan gejala penasalan berkait dengan asimilasi,

maka pemerhatian terhadap lingkungan fonetik memainkan peranan besar bagi menghuraikan prosesnya.

Penelitian terhadap daftar kata yang dikumpul di Budu menunjukkan bahawa terdapat beberapa lingkungan fonetik yang boleh dijadikan asas bagi menghuraikan proses fonologi yang dimaksudkan ini.

Pertama, nasal homorganik (*homorganic nasal*). Nasal homorganik merujuk deretan konsonan yang hadir secara bersebelahan, akan tetapi, bukan semua konsonan. Nasal homorganik melibatkan satu konsonan nasal, dan konsonan yang satu lagi bukan konsonan nasal (lazimnya konsonan plosif dan frikatif). Deretan konsonan ini akan membentuk struktur -NK-; N = nasal dan K = konsonan lain. Bagi membolehkan deretan konsonan ini digelar nasal homorganik, kedua-duanya mesti dilafazkan pada titik artikulasi yang sama. Sebagai contoh, kata [tamban] “tambang”. Dalam contoh ini, deretan konsonan [-mb-] dalam ialah nasal homorganik kerana kedua-dua konsonan /m/ dan /b/ seartikulasi, yakni konsonan bilabial.

Subdialek Budu memperlihatkan perubahan terhadap nasal homorganik yang asal,³ iaitu menggugurkan konsonan plosif dan frikatif bersuara. Pengguguran kedua-dua jenis konsonan ini membezakan struktur nasal homorganik di Budu dengan nasal homorganik yang terdapat dalam dialek Melayu di Semenanjung Timur yang lain (Mohd Tarmizi, 2018, 2019). Perhatikan contoh di bawah:

- [tamã:] “tambang bas/teksi dll. dan sejenis alat untuk menangkap ikan”
- [kãmã:] “kembang”
- [tãnã:] “tending”
- [panã:] “pandang”
- [kunã:] “sejenis buah, iaitu kundang”
- [kanã:] “tempat mengurung lembu, kerbau dan kambing, iaitu kandang”
- [paŋã:] “panggang, membakar sesuatu cthnya ayam, ikan dll.”
- [m^hleŋã:] “kata kerja yang merujuk cara seseorang berjalan, iaitu melenggang”
- [paŋã:] “panjang”
- [tuŋã:] “tunjang”

Dalam contoh yang diberikan di atas, pengguguran konsonan plosif dan frikatif bersuara memperlihatkan kewujudan ciri nasal terhadap vokal /a/. Keadaan ini menimbulkan persoalan, yakni mungkinkah pengguguran

konsonan tersebut yang menyebabkan penasalan vokal /a/? Dengan kata lain, mungkinkah penasalan vokal /a/ terjadi disebabkan oleh pengaruh konsonan nasal (dalam struktur nasal homorganik) setelah konsonan sekatan (plosif dan frikatif) digugurkan? Telahan ini mungkin juga benar. Jika demikian, maka dapat dikatakan bahawa penasalan /a/ merupakan penasalan progresif, yakni kemunculan ciri nasal pada vokal disebabkan oleh pengaruh nasal yang hadir di posisi sebelumnya setelah konsonan plosif dan frikatif bersuara digugurkan, bukan disebarkan oleh konsonan nasal asal yang hadir di posisi selepasnya.

Walau bagaimanapun, kemungkinan yang dibayangkan ini nampaknya meleset juga. Hal ini dikatakan demikian kerana data terkumpul di lapangan turut menunjukkan contoh seperti yang berikut:

[ləmpã:] “lempang”

[təmpã:] “berjalan yang tidak seimbang, tempang”

[gəmpã:] “kata makian, iaitu gampang”

[pantã:] “pantang”

[bəntã:] “bentang”

[səntã:] “nama salah sebuah kampung di Hulu Pahang, iaitu Kampung Sentang”

[baŋkã:] “bangkang”

[kaŋka:] “kangkang”

[paŋcã:] “batu/kayu pancang”

[uŋcã:] “uncang”

Contoh yang diberikan ini menunjukkan bahawa vokal /a/ suku kata akhir tetap juga dinasalkan walaupun konsonan plosif dan frikatif tidak bersuara dalam nasal homorganik tidak digugurkan. Hal ini membawa maksud penasalan vokal /a/ di Budu bukan disebabkan oleh pengguguran atau pengekalannya mana-mana konsonan plosif dan frikatif (sama ada bersuara mahupun tidak bersuara) dalam nasal homorganik. Tentunya ada lingkungan lain yang mungkin berperanan. Maka, yang perlu dibongkar selanjutnya ialah lingkungan yang lain yang dimaksudkan ini. Pertimbangan lingkungan yang seterusnya ialah kehadiran vokal /a/ dalam suku kata akhir selepas konsonan yang lain, selain konsonan yang dibincangkan di atas. Untuk membincangkan hal ini, perhatikan dahulu contoh yang berikut:

- [təyǝbã:] “terbang”
 [kacã:] “sejenis buah, iaitu kacang”
 [padã:] “padang”
 [pahã:] “nama negeri – Pahang”
 [kajã:] “nama daerah – Kajang”
 [tukã:] “orang yang membuat sesuatu, iaitu tukang”
 [tulã:] “tulang”
 [lɛmã:] “lemang”
 [tɛnã:] “keadaan damai, tenteram, tenang”
 [kɛŋã:] “kenyang”
 [sɛnɔpã:] “alat pemburuan, iaitu senjata/senapang”
 [bayã:] “barang”
 [pisã:] “pisang”
 [batã:] “batang”
 [bawã:] “bawang”
 [bayã:] “bayang”

Berdasarkan contoh ini, dapat dilihat vokal /a/ tetap sahaja mengalami penasalan walaupun hadir selepas konsonan nasal dan selepas nasal homorganik. Maka, hal ini menunjukkan bahawa kemungkinan yang diberikan di atas tidak dapat digunakan bagi menggalurkan sebab kemunculan ciri nasal pada vokal /a/ dalam subdialek Budu dan kawasan sekitarnya.

Kegagalan kemungkinan ini sebagai alat analisis yang ampuh dan boleh dipercayai membawa pula kepada kemungkinan lain yang lebih ringkas dan bersahaja. Rupa-rupanya gejala penasalan vokal /a/ dalam subdialek Budu sangat sederhana kerana dapat dijelaskan hanya menerusi gejala penasalan regresif. Dalam gejala ini, vokal /a/, dalam suku kata akhir, mengalami penasalan akibat pengaruh konsonan nasal velar akhir walaupun setelah konsonan nasal ini digugurkan. Maksudnya, kehadiran vokal /a/ sebelum nasal velar membuatnya menerima ciri nasal menerusi proses asimilasi. Kemudian, konsonan nasal velar digugurkan, tetapi ciri [+nasal] tetap kekal pada vokal /a/. Dengan kata lain, penasalan regresif vokal /a/ dalam subdialek Budu mengandungi dua proses: (i) penyebaran ciri nasal kepada vokal disebabkan kehadirannya bersebelahan dengan konsonan nasal; dan, (2) pengekalannya ciri nasal pada /a/ walaupun konsonan nasal digugurkan. Hal ini dapat dirumuskan seperti yang berikut:

(1) Penyebaran ciri nasal

$$V \rightarrow (+ \text{nasal}) / ___ \left(\begin{array}{l} + \text{konsonan} \\ + \text{nasal} \\ + \text{velar} \end{array} \right) \#$$

(2) Pengguguran dan pengekalan ciri nasal

$$/ -\tilde{a}\eta / \rightarrow -\tilde{a}\emptyset / ___ \#$$

Kedua-dua rumus ini menyatakan bahawa penasalan vokal hanya terjadi pada vokal /a/ yang hadir sebelum konsonan nasal velar. Penasalan vokal sebaliknya tidak terjadi dalam lingkungan konsonan nasal yang lain, walaupun konsonan tersebut digugurkan—sejajar dengan rumus umum nasal akhir di Hulu Pahang yang menggugurkan semuanya. Artinya, pengguguran konsonan nasal lain, kecuali nasal velar, telah menghilangkan sekali gus ciri nasal pada vokal sebelumnya. Sebagai contoh:

- [mala] “malam”
- [maca] “buah bacang”
- [səla] “menyelam/selam”
- [tana] “tanam”
- [makæ] “makan”
- [ikæ] “ikan”
- [badæ] “badan”

Untuk memahami kemungkinan kewujudan penasalan vokal di Budu oleh penasalan regresif, yakni /a/ yang dinasalkan itu diakibatkan oleh pengaruh konsonan nasal velar yang hadir di posisi selepasnya, maka kita perlu menyelak sejarah subdialek Budu dan dialek Melayu hulu Semenanjung Timur secara umum.

REFLEKS DIALEK PURBA

Mohd Tarmizi (2018) merekonstruksi dialek perantara atau pradialek yang digelar sebagai pradialek hulu Semenanjung Timur (DHST).⁴ Dialek perantara ini diandaikan menjadi induk kepada semua dialek Melayu hulu yang terdapat di pantai timur Semenanjung Malaysia. Artinya, DHST

merupakan dialek yang menghubungkan bahasa Malayik purba (atau MP) dengan dialek hulu semasa. Antara dialek Melayu hulu yang dibandingkan bagi merekonstruksi DHST termasuklah dialek Melayu Hulu Pahang, dialek Melayu Hulu Tembeling, dialek Melayu Hulu Kelantan dan dialek Melayu Hulu Terengganu.

DHST ditakrifkan menerusi satu inovasi yang sangat khas, iaitu penyatuan nasal akhir. Inovasi ini bermaksud konsonan nasal akhir dalam MP, iaitu *m, *n dan *ŋ, semuanya menyatu kepada DHST **ŋ. Oleh sebab kewujudan penyatuan nasal akhir dalam dialek semasa khasnya dialek Melayu Hulu Terengganu dan dialek Melayu Hulu Kelantan dalam beberapa lingkungan, maka Mohd Tarmizi (2018) hanya merekonstruksi satu konsonan nasal di akhir kata. Konsonan nasal yang dimaksudkan ialah DHST **ŋ.⁵

Dalam dialek semasa di kawasan hulu Semenanjung Timur, DHST **ŋ memperlihatkan penyebaran yang pelbagai, iaitu sama ada kekal, gugur, berubah kepada hentian glotis mahupun pemanjangan. Walaupun pelbagai fosil yang menunjukkan kewujudan konsonan nasal velar akhir dalam semua dialek masih terasa kerana mematuhi prinsip kenalaran perubahan bunyi. Jadual di bawah memaparkan variasi dalam penyebaran konsonan nasal velar akhir DHST.

Yang berikut pula ialah contohnya:

MP *bayam “amaranth” > DHST **bayaŋ > DMHP [baya] ~ [baya];
DMHTbg [bayaʔ]; DMHK [bayɛ]; DMHTrg [bayaŋ]

MP *təlan “telan” > DHST **təlaŋ > DMHP [tələ] ~ [tələ] ~ [tələ^ɛ];
DMHTbg [tələʔ]; DMHK [tələ]; DMHTrg [təlaŋ]

MP *bayaŋ “baying” > DHST **bayaŋ > DMHP [baya:] ~ [baya:] ~ [bayã:];
DMHTbg [bayaʔ]; DMHK [bayaŋ]; DMHTrg [bayaŋ]

Jadual 2⁶: Penyebaran **ŋ di hulu Semenanjung Timur.

MP	DHST	DMHP	DMHTbg	DMHK	DMHTrg
*m	**ŋ	[:] ~ Ø	[ʔ]	[ŋ] ~ Ø	[ŋ]
*n	**ŋ	Ø	[ʔ]	Ø	[ŋ]
*ŋ	**ŋ	[:]	[ʔ]	[ŋ]	[ŋ]

Pada tahap yang lebih tinggi daripada DHST, iaitu pada tahap MP dengan dialek Melayu di Semenanjung Timur yang lain, contohnya dialek Melayu Terengganu (DMT), dialek Melayu Pahang (DMP), dialek Melayu Kelantan (DMK) dan dialek Melayu Patani (DMPt), ketiga-tiga nasal akhir MP, iaitu *m, *n, *ŋ (yang menyatu kepada DHST **ŋ) muncul seperti dalam contoh yang berikut:

MP *ayam “ayam” > DMT [ayaŋ]; DMP [aya] ~ [aya]; DMK [ayɛ]; DMPt [ayɛ]

MP *ikan “ikan” > DMT [ikaŋ]; DMP [ikæ] ~ [ikaⁿ]; DMK [ikɛ]; DMPt [ikɛ]

MP *tulang “tulang” > DMT [ikaŋ]; DMP [ikaⁿ]; DMK [tulɛ]; DMPt [tulɛ]

Beberapa rumusan boleh dibuat berdasarkan contoh yang diberikan: DMT dan DMHTrg mengekalkan **ŋ dalam semua kedudukan; DMHK hanya mengekalkan **ŋ dalam urutan **-aŋ (< MP *-aŋ); DMK menggugurkan **ŋ dengan perubahan nilai vokal, yang diikuti penasalan, selain mengekalkan **ŋ selepas vokal tinggi; DMHTbg mengubah **ŋ kepada hentian glotis; DMP dan DMHP menggugurkan **ŋ, dengan penasalan vokal dalam semua lingkungan di Temerloh, tetapi dengan penasalan dalam lingkungan **-aŋ di Budu.

Berdasarkan fakta sejarawi yang dipaparkan ini, dapat dikatakan bahawa penasalan vokal DHST **a dalam subdialek Budu tetap hadir walaupun setelah konsonan nasal DHST **ŋ digugurkan. Dengan perkataan lain, pengguguran nasal velar purba ini tidak melenyapkan ciri nasal, sebaliknya ciri tersebut berpindah daripada segmen nasal kepada segmen di posisi sebelumnya, iaitu **a. Hal ini dapat diungkapkan menerusi rumus yang berikut:

$$\text{DHST **-aŋ} > \tilde{\text{a}}\emptyset > \tilde{\text{a}}.^7$$

Perubahan yang dirujuk oleh rumus sejarawi ini membuktikan bahawa perkembangan sistem bunyi sehingga memunculkan penasalan vokal DHST **a dalam subdialek Budu tidaklah begitu unik, terutama jika diletakkan dalam gejala fonologi yang umum dalam kelompok Malayik di Semenanjung. Hal ini dikatakan demikian kerana dalam kelompok Malayik Semenanjung perubahan seperti ini sangat alamiah dan mudah dijangka.

Dengan kata lain, dan ini sesuai dengan hukum asimilasi, bahawa dua segmen yang hadir bersebelahan, salah satunya pasti meninggalkan kesan terhadap segmen yang satu lagi. Akan tetapi, alasan alamiah dan mudah dijangka ini sebenarnya tidak menghalang kita untuk mengatakan bahawa penasalan vokal /a/ memang unik jika dilihat dalam konteks yang hanya melibatkan Hulu Pahang. Hal ini disebabkan penasalan vokal /a/ di Hulu Pahang hanya muncul dalam subdialek Budu (dan kampung-kampung berhampiran) seperti yang dapat dilihat dalam paparan Jadual 1 sebelum ini.

Persoalannya, mengapakah penasalan vokal /a/ hanya muncul dalam subdialek Budu, tetapi tidak dalam subdialek yang lain? Dari segi perkembangan sistem bunyi, konsep inovasi atau perubahan memang boleh menjawab persoalan yang ditimbulkan ini. Yang dimaksudkan dengan inovasi di sini ialah peringkat atau tahap perkembangan yang berubah daripada tahap yang sebelumnya. Dalam hal gejala penasalan vokal di Hulu Pahang, terdapat dua peringkat inovasi DHST *-aŋ yang boleh dipertimbangkan, iaitu:

Peringkat pertama:

**-ãŋ > -ãØ > -ã:

Peringkat kedua:

-ã: > vokal dalam subdialek lain yang melenyapkan ciri nasal bersama-sama dengan pengguguran konsonan nasal, dan serentak dengan itu turut mengubah nilai vokal; lihat maklumat yang dipaparkan dalam Jadual 1.

Dua peringkat inovasi ini boleh disimpulkan seperti yang berikut:

DHST **-ãŋ > -ãØ > -ã:, yakni yang terjadi dalam subdialek Budu. Daripada subdialek Budu, dengan vokal [ã:], telah memperlihatkan perubahan dalam subdialek lain kepada dua keadaan, yakni yang melibatkan vokal tanpa nasal, [a:], dan vokal **a telah berubah nilainya kepada [a:]. Maksud inovasi dua peringkat ini ialah perubahan daripada DHST lebih dahulu terjadi dalam subdialek Budu. Subdialek yang lain pula menerima alur perubahan daripada subdialek Budu. Dengan perkataan lain, dalam konteks penasalan vokal DHST **a, subdialek Budu merupakan pusat difusi sebelum berubah dalam subdialek lain.

KONSERVATIF DAN INOVATIF

Ternyata ada hal yang lain apabila direnung dengan sedikit mendalam tentang dua peringkat inovasi ini. Jika diletakkan dalam kerangka tipologi sosiolinguistik (Trudgill, 2011), dua peringkat inovasi di Hulu Pahang menunjukkan bahawa subdialek Budu lebih konservatif berbanding dengan subdialek yang lain. Dikatakan konservatif kerana subdialek Budu masih mengekalkan ciri nasal konsonan purba yang telah digugurkan; sedangkan dalam subdialek lain, ciri nasal sudah tidak lagi muncul. Subdialek yang terdapat di Sungai Jelai dan sebahagian Sungai Lipis (sebelum sampai ke Benta dan di kawasan sebelum Kuala Atok dan Hulu Atok) malah melanjutkan inovasi yang tersekat di Budu itu. Hal ini dikatakan demikian kerana subdialek di kawasan ini telah mengubah nilai vokal DHST **a kepada beberapa fon, misalnya seperti yang dipaparkan dalam Jadual 1.

Mengatakan pengekalan ciri nasal pada vokal DHST **a sebagai konservatif menimbulkan persoalan lain pula, iaitu mengapakah ciri tersebut konservatif dan ciri dalam subdialek lain inovatif? Atau, mengapakah inovasi DHST **a sebelum DHST **ŋ tersekat di Budu, tetapi tetap berlanjutan dalam subdialek yang lain?

Idea yang dibangunkan dalam tipologi sosiolinguistik wajar dikelir dengan lebih lanjut bagi menjawab persoalan ini. Trudgill (2011, p. 2) menyatakan bahawa darjah perubahan bahasa adalah berbeza-beza. Oleh sebab itu, ada bahasa berubah dengan lebih cepat berbanding dengan bahasa lain; malah ada yang hanya berubah sedikit; dan, mungkin ada juga yang kalis perubahan.

Bagi meneguhkan idea ini, Trudgill memerlukan bukti empiris, bukan sekadar agak-agak. Lantas beliau menampilkan gejala perubahan bahasa di Eropah, iaitu bahasa yang dekat dengan jiwa beliau. Salah satunya ialah bahasa di Skandinavia: Faroese (Faroe Island), Danish (Denmark) dan Norse (Norway). Menurut Trudgill (2011, p. 2), antara ketiga-tiga bahasa ini, bahasa Faroese yang paling sedikit dan lambat berubah. Oleh sebab itu, bahasa ini banyak mengekalkan ciri bahasa Norse purba. Bahasa Danish dan bahasa Norse sebaliknya sarat dengan perubahan di sana sini.

Apakah yang mendorong keadaan seperti ini? Demikian jika kita memparafrasakan pertanyaan yang dilontarkan oleh Trudgill. Dengan kata lain, mengapakah bahasa Faroese lambat berubah, sedangkan bahasa Danish dan bahasa Norse berubah dengan halaju yang tinggi? Bagi Trudgill, jawapannya ialah kontak atau pertembungan. Ertinya, kekerapan kontak menjadi asas kepada halaju perubahan bahasa. Dalam hal ini, kedudukan

Faroe Island yang terletak di sebuah pulau menjadikan masyarakatnya terasing daripada perhubungan dengan masyarakat daratan di Denmark, Norway mahupun Sweden. Kurangnya kekerapan kontak memberikan kesan kepada bahasa Faroese dan menyebabkannya lambat berubah. Keadaan ini berbeza bagi bahasa Skandinavia lain di daratan. Kekerapan kontak menyebabkan bahasa-bahasa ini cepat berubah.

Di Hulu Pahang, cerapan yang ditampikan dalam wawasan tipologi sosiolinguistik berdaya mendatangkan satu perspektif yang lebih segar bagi menjawab pertanyaan yang ditimbulkan di atas tadi. Dalam hal ini ternyata pengekalan ciri nasal pada vokal DHST **a di Budu dan perubahannya dalam subdialek lain ialah kesan daripada kontak. Maksudnya, kontak mewujudkan penasalan vokal dalam subdialek Budu. Walau bagaimanapun, mengaitkan penasalan vokal DHST **a dengan kontak memerlukan perungkaian mengenai penyebaran ciri yang serupa dalam dialek Melayu lain bagi menentukan kemungkinan dialek Melayu manakah yang berkontak dengan subdialek Budu.

Dokumentasi sedia ada tentang dialek Melayu cabang Semenanjung Timur menunjukkan bahawa terdapat dua dialek yang memperlihatkan penasalan vokal di kedudukan suku kata akhir selepas pengguguran nasal asal. Pertama, dialek Melayu Pahang. Kedua, dialek Melayu Kelantan.

Pengaruh dialek Melayu Pahang boleh diabaikan kerana ciri penasalan dalam dialek ini, sekurang-kurangnya di Temerloh, terjadi terhadap semua vokal yang mengikuti konsonan nasal asal yang digugurkan (Collins, 1983). Maka, hanya tinggal satu kemungkinan yang boleh dipertimbangkan, iaitu kontak dengan dialek Melayu Kelantan. Ajid (1985), berdasarkan maklumat dari Pasir Mas, menunjukkan bahawa pengguguran nasal asal meninggalkan ciri penasalan pada vokal. Dengan itu, kita boleh menarik satu hipotesis bahawa kontak antara subdialek Budu dengan dialek Melayu Kelantan menyebabkan kemunculan ciri penasalan vokal DHST **a dalam suku kata akhir.

Hipotesis ini perlu diuji dengan fakta sosiosejarah. Hal ini disebabkan oleh satu pertanyaan, iaitu bagaimanakah penduduk yang tinggal di Kampung Budu berkontak dengan orang Kelantan?

Maklumat sejarah lisan dan pemerhatian turut serta terhadap keadaan masyarakat di Budu menunjukkan satu bayangan bahawa pada suatu ketika dahulu kawasan ini memang menjadi tempat penghijrahan orang dari Kelantan.⁸ Kawasan lain di Hulu Pahang, seperti Bukit Betong dan Padang Tengku, walaupun ada menerima kedatangan orang Kelantan, hal ini merupakan situasi kemudian, khususnya setelah jalan kereta api siap dibina.

Maklumat yang diterima daripada penduduk Kampung Budu menyatakan bahawa mereka yang dari Kelantan itu boleh dikatakan dominan kerana ada yang menjadi pemimpin masyarakat (Ketua Kampung dan Penghulu), ada yang memiliki tanah yang luas, selain ada juga yang menjadi hartawan. Ternyata prestij sosial ikut memberikan kesan linguistik di kawasan yang berkontak. Maksudnya, sistem linguistik yang berprestij dari segi sosial, ekonomi dan politik akan mempengaruhi sistem linguistik yang kurang berprestij; lihat antaranya huraian cemerlang Mufwene (2001) mengenai isu ini.

Oleh sebab inilah, maka subdialek Budu meminjam ciri yang sebelumnya tidak ada. Jikalau ada pun ciri penasalan vokal sebelum mereka berkontak dengan penutur dialek Melayu Kelantan, inovasinya disekat bagi mematuhi peraturan “bertuturlah seperti orang lain bertutur” (Keller, 1994). Ertinya, walaupun orang di Budu memang sudah menuturkan DHST **a di posisi suku kata akhir dengan menyerlah bunyi nasal, hal ini adalah bertujuan untuk memperlihatkan gaya pertuturan yang serupa dengan orang-orang yang berada di sekeliling. “Orang lain” dalam ungkapan Keller dan “orang-orang yang berada di sekeliling” ini tiada lain daripada orang Kelantan.

Huraian yang ditampilkan ini menghadirkan dua implikasi. Pertama, peminjaman membayangkan penasalan vokal DHST **a di kedudukan suku kata akhir yang mengikuti nasal velar asal tidak muncul pada masa prakontak dengan penutur dialek Melayu Kelantan. Ciri ini hanya muncul pada masa pascakontak. Hal ini menggambarkan keadaan pada masa prakontak subdialek Budu masih sejalur dengan subdialek yang lain di Hulu Pahang.

Kedua, penasalan vokal DHST **a dalam suku kata akhir yang mengikuti nasal velar asal sudah sedia wujud sejak sekian lama. Namun begitu, disebabkan kontak dengan penutur dialek Kelantan, maka inovasinya telah disekat. Hal ini dikatakan demikian kerana faktor psikologi, yakni orang-orang Budu mahu mengidentifikasikan diri mereka dengan sistem linguistik dialek yang lebih berprestij dari segi sosial dan ekonomi ketika itu. Penyekatan inovasi ini menyebabkan perbezaan semakin melebar antara subdialek Budu dengan subdialek lain di Hulu Pahang yang meneruskan inovasi bagi melenyapkan ciri nasal.

Soalnya, implikasi yang manakah sesuai diterima? Implikasi pertama atau kedua? Ternyata implikasi kedua lebih signifikan, dan kena pula dengan hakikat sejarah Kampung Budu itu sendiri. Penerimaan implikasi ini, selain didasarkan pada aspek sejarawi, juga membenarkan adanya inovasi berperingkat dalam sejarah dialek Melayu Hulu Pahang. Dalam hal

ini, inovasi berperingkat bererti subdialek Budu lebih konservatif kerana masih belum melenyapkan ciri nasal. Subdialek lain yang terdapat di Hulu Pahang lebih inovatif kerana sudah menghilangkan ciri nasal serentak dengan pengguguran konsonan nasal.

Walau bagaimanapun, penerimaan implikasi kedua memerlukan penolakan implikasi yang pertama. Untuk melakukannya, kita perlu menyelak tabii penasalan vokal dalam dialek Melayu Kelantan dengan lebih terperinci.

Penasalan vokal MP *a muncul dalam dialek Melayu Kelantan juga walaupun setelah nasal MP *ŋ digugurkan.⁹ Perhatikan contoh di bawah yang dikumpulkan di Pasir Mas oleh Ajid (1985):

[bawẽ] “bawang”
 [macẽ] “bacang”
 [gəlẽ] “gelang”
 [subẽ] “subang”
 [badẽ] “badang”

Data yang dikumpulkan di Kampung Gaal, Pasir Puteh, pada Julai 2018 juga menunjukkan gejala yang serupa, misalnya:

[bawẽ] “bawang”
 [mace] “bacang”
 [gəlẽ] “gelang”
 [subẽ] “subang”
 [badẽ] “badang”

Contoh yang diberikan ini menunjukkan bahawa terdapat satu perkara yang membezakan penasalan vokal di Kelantan dengan penasalan vokal di Budu. Dalam hal ini, dialek Melayu Kelantan turut mengubah nilai vokal MP *a menerusi proses pendepanan setelah menerima ciri nasal daripada konsonan nasal velar asal. Maksudnya, walaupun nasal MP digugurkan, ciri nasal tetap kekal pada vokal yang hadir di posisi sebelumnya. Pemindahan ciri nasal dan pengguguran nasal telah mengubah nilai fonetik vokal. Penasalan di Budu sebaliknya tidak terjadi demikian kerana pengekalan ciri nasal terjadi tanpa melibatkan apa-apa perubahan nilai vokal.

Mungkinkah ini juga merupakan inovasi berperingkat? Maksud pertanyaan ini ialah pada peringkat awal, memang dialek Melayu Kelantan dengan subdialek Budu menasalkan vokal MP *a yang mengikuti MP *ŋ.

Kemudian, dialek Melayu Kelantan meneruskan inovasi dengan mengubah pula vokal MP *a. Perubahan MP *a membezakannya dengan subdialek Budu yang mengekalkan MP *a.

MASALAH DENGAN KESIMPULAN YANG MENEKANKAN ASPEK KONTAK

Kewujudan ciri penasalan vokal dalam subdialek Budu yang dikaitkan dengan fenomena kontak kelihatan bermasalah dari segi kesan linguistik. Masalah ini terhasil daripada tabii kontak itu sendiri. Bagi merungkainya, kita perlu kembali semula kepada Trudgill. Trudgill (1986) antara lainnya menegaskan peminjaman ciri linguistik dalam situasi kontak ialah peminjaman ciri khas.

Cerapan Trudgill ini boleh dibenarkan dengan melihat kepada pengalaman penutur dialek Melayu itu sendiri. Orang Kedah misalnya, yang berhijrah ke Terengganu, dan berhasrat untuk “menjadi Terengganu”, akan mula bertutur dengan menyatukan semua nasal akhir kepada nasal velar. Hal ini dikatakan demikian kerana penyatuan nasal akhir merupakan ciri khas dialek Melayu Terengganu; malah, orang Malaysia memang mengenali dialek Melayu Terengganu dengan ciri ini. Kejayaan bertutur dengan menyatukan semua nasal velar akhir membolehkan syarat wajib menjadi penutur dialek Melayu Terengganu dipenuhi.

Begitu juga dengan orang Pahang yang berhijrah ke Kedah–ke Changlun (Changloon) umpamanya. Dalam hal ini, bagi menegaskan identiti Kedahan, maka orang Pahang berkenaan perlu menukar kata ganti nama diri [kəh] ~ [kəh] ~ [kawan] ~ [koy] “awak, kau” kepada [han] atau [dəməh] ~ [dəməh] “kamu” kepada [anpə]. Selain itu, tiga konsonan penting, iaitu [ɸ] (< MP *ɸ-, MP *-ɸ-), [ŋ] (< MP *-ŋ) dan vokal [ɐ] (< MP *-a) di akhir kata, pasti mengalir lancar daripada alat artikulasinya.¹⁰

Soalnya, adakah penasalan vokal *a akhir yang mengikuti nasal velar asal merupakan ciri khas dialek Melayu Kelantan? Walaupun pernah disebut sebelum ini bahawa penasalan vokal boleh dikatakan ciri khas dialek Melayu Kelantan, terutama yang melibatkan vokal nasal (Collins dan Husin, 1988; Nik Safiah & Rozita, 2016), namun ciri ini tidak menonjol kerana hanya melibatkan penandaan diakritik untuk kelainan fonetik (kecuali vokal nasal). Disebabkan hanya penandaan diakritik, maka ciri penasalan yang ada pada vokal berkenaan sangat sukar dicerap dengan pendengaran sepintas lalu.

Masyarakat awam juga mungkin tidak dapat membezakan antara [ɛ] dengan [ɛ̃] kerana penasalan vokal (bukan vokal nasal), umpamanya

seperti dalam contoh yang diberikan sebelum ini, hanyalah berupa kelainan fonetik yang tidak membezakan makna. Sifirnya sangat mudah, yakni bagi masyarakat awam, mereka tidak perlulah menyibukkan diri dengan persoalan nasal atau tidak nasal. Hal ini dikatakan demikian kerana sama ada nasal atau tidak, makna yang ingin disampaikan masih boleh dimengerti.

Disebabkan ciri penasalan vokal MP *a di kedudukan akhir bukan ciri khas dan ciri terpenting dialek Melayu Kelantan, maka bagi mematuhi hukum kontak dialek, subdialek Budu sepatutnya meminjam vokal [ɐ] (< MP *a) akhir. Hal ini disebabkan ciri tersebutlah yang mentakrifkan dialek Melayu Kelantan. Selain vokal [ɐ], subdialek Budu juga boleh meminjam ciri pemanjangan konsonan awal sebagai penanda morfologi (misalnya /meN-/ dan /di-/ (preposisi) [KK/K:]; K = konsonan), atau pendepanan MP *a kepada [ɛ] selepas konsonan nasal akhir digugurkan (seperti yang dipaparkan dalam contoh sebelum ini) serta penyatuan diftong MP *aw dan MP *ay kepada [a]. Ketiga-tiga ciri yang diberikan memang merupakan ciri khas dialek Melayu Kelantan di Pasir Mas (Ajid, 1985; Mohd Tarmizi, 2018.).

Huraian ini jelas meletakkan kita dalam liku-liku sejarah yang barangkali sangat mustahil atau sukar untuk dijawab pada takat maklumat yang ada kini. Maka, kita perlu mengambil pendirian yang lebih sederhana. Namun begitu, walaupun sederhana, pendirian ini kelihatan lebih bertepatan dengan hakikat sejarah dan sosiologi masyarakat di Budu khususnya dan Hulu Pahang serta Semenanjung Timur amnya.

Maksud pendirian sederhana ini, kita perlu menerima cerapan bahawa kewujudan ciri penasalan vokal MP *a akhir di Budu sebagai inovasi berperingkat dalam sejarah dialek Melayu Hulu Pahang seperti yang telah dihuraikan. Dengan penerimaan ini, maka kewujudan ciri penasalan vokal MP *a akhir yang dikatakan muncul akibat kontak dengan dialek Melayu lain dan inovasi berperingkat pada tahap cabang dialek Melayu Semenanjung Timur secara tidak langsungnya tertolak; dan, jika tidak tertolak pun, kedua-duanya digantung terlebih dahulu sehingga bukti-bukti yang dapat mengesahkannya berjaya ditemui.

KESIMPULAN

Sebagai kesimpulan, makalah ini telah membincangkan satu gejala khas yang terjadi dalam subdialek yang dituturkan di Kampung Budu, yakni sebuah kampung yang terdapat di Hulu Pahang. Gejala khas yang dimaksudkan ini ialah penasalan vokal /a/ dalam suku kata akhir. Makalah ini melontarkan beberapa kemungkinan yang dianggap berupaya untuk

menjelaskan kewujudan gejala tersebut, iaitu sebab linguistik dan sebab sosiosejarah.

Walaupun diberikan beberapa kemungkinan, namun ketetapan yang diambil buat masa ini ialah penasalan vokal /a/ akhir di Kampung Budu dan kawasan sekitarnya terjadi disebabkan oleh kontak dengan dialek Melayu Kelantan. Dengan kata lain, sebab linguistik, walaupun utuh, namun dianggap sebagai sebab pinggiran. Sebab sosiosejarah sebaliknya diangkat sebagai faktor utama yang harus dipertimbangkan apabila berbicara perihal penasalan vokal /a/ di Budu. Oleh sebab linguistik berupaya menjelaskan fenomena struktural, tetapi gagal memberikan jawapan yang tuntas mengenai sumber inovasi dan alur difusi yang hanya boleh ditangani oleh sebab sosiosejarah.

Yang menariknya, ketetapan yang diambil ini turut mengundang dua implikasi sejarawi yang sangat penting. Pertama, penyebaran sistem linguistik di kawasan hulu Semenanjung Timur khususnya boleh dijelaskan sebagai evolusi yang berperingkat. Implikasi ini sebenarnya sejajar dengan prinsip sejarawi yang dipegang lama dahulu oleh para pendokong Neogrammarian, yakni perubahan bunyi yang regular.

Implikasi yang kedua pula ialah mengenai tabii kontak itu sendiri. Maksudnya, jika varian Budu meminjam ciri penasalan vokal /a/ daripada dialek Melayu Kelantan, hal ini mengandungi pengertian bahawa masyarakat yang berhijrah dari Kelantan memiliki prestij dalam segenap lapangan kehidupan. Hal ini dikatakan demikian kerana prestij inilah syarat khas yang membolehkan gejala peminjaman atau penyerapan ciri linguistik terjadi.

NOTA

1. Terima kasih diucapkan kepada penilai tanpa nama yang memberikan komen yang kritis bagi membolehkan penambahbaikan dilakukan terhadap makalah ini. Sudah barang tentunya segala tanggungjawab makalah ini terletak di bahu pengkaji.
2. Konvensi lambang: K = konsonan; V = vokal.
3. Penggunaan kata "asal" di sini merujuk kepada etimon, atau boleh juga disebut leksikon, bahasa Malayik purba (MP).
4. Disebabkan peranannya sebagai dialek perantara, maka lambang asterik ganda (**) dipakai kepada DHST dan asterik biasa (*) untuk bahasa atau dialek purba lain, terutama MP. Pemakaian lambang ini adalah untuk membezakan kedua-dua tahap dialek dan bahasa.
5. Idea mengenai penyatuan konsonan nasal akhir bukan baharu. (1999; cetakan baharu 2016) pernah menyebut kemungkinan ini, walaupun hanya dalam nota hujung serta tanpa analisis yang mendalam. Ajid (per. per. 2008) pernah juga menimbulkan hal yang sama.
6. Singkatan yang digunakan dalam jadual ini dan huraian selepasnya adalah seperti yang berikut (item yang terdapat dalam kurungan merujuk kawasan/kampung pengumpulan data): DMP = dialek Melayu Pahang (Temerloh); DMHP = dialek Melayu Hulu Pahang (Budu); DMHTbg = dialek Melayu Hulu Tembeling (Gusai); DMK = dialek Melayu

Kelantan (Pasir Mas); DMHK = dialek Melayu Hulu Kelantan (Kuala Betis); DMT = dialek Melayu Terengganu; DMHTrg = dialek Melayu Hulu Terengganu (Dusun). Data yang dipaparkan dalam jadual ini mengabaikan varian lain.

7. Konvensi lambang [>] adalah merujuk kepada perubahan diakronik/sejarawi, iaitu berubah daripada X; umpamanya $X > K$. Lambang \emptyset merujuk kepada segmen yang digugurkan atau dilenyapkan.
8. Pengkaji masih gagal mendapatkan anggaran sebenar jumlah orang Kelantan yang berhijrah ke Budu terutama pada awal 1900-an hingga tahun 1970-an. Rekod di pejabat daerah dan pejabat tanah Kuala Lipis juga masih belum diselongkar kerana kegagalan memperoleh akses. Maklumat yang dipersembahkan di sini berdasarkan sejarah lisan yang disampaikan penduduk Kampung Budu selain hasil cerapan pengkaji sendiri.
9. Rujukan sejarawi perlu dilakukan pada tahap MP kerana rekonstruksi dialek Semenanjung Timur purba masih belum diusahakan mana-mana pengkaji.
10. Konvensi posisi, dengan F = fonem: F- = awal kata; -F- = tengah kata atau antara vokal; -F = akhir kata.

RUJUKAN

- Adelaar, Karl A. (1992). *Proto-Malayic: the reconstructions of phonology and parts of its morphology and lexicon*. Pacific Linguistics series. Canberra: Australian University Press.
- Adelaar, Karl A. (2005). *Salako or Badamea: sketch grammar, texts and lexicon of a Kanayatn dialect in West Borneo*. Frankfurt: Harrassowitz Verlag.
- Ajid Che Kob. (1985). *Dialek geografi Pasir Mas*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Ajid Che Kob. (2008). Subklasifikasi dialek Melayu Patani-Kelantan-Terengganu: satu analisis kualitatif. *Jurnal Melayu*, 3, 12-22.
- Asmah Hj. Omar. (2008). *Susur galur bahasa Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Blust, Robert. (1997). Nasals and nasalization in Borneo. *Oceanic Linguistics*, 36(1), 149-179.
- Buyong Adil. (1972). *Sejarah Pahang*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Campbell, Lyle dan Mixco, Mauricio J. (2007). *A glossary of historical linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Collins, James. T. dan Husin Dollah. (1988). Catatan fonologi Kelantan: konsonan [ʃ]. *Dewan Bahasa* 32(12), 874-887.
- Collins, James. T. (1983). Dialek Pahang: rangka pengenalan. Bahagian I dan II. *Dewan Bahasa* 27, 7-29; 99-118.
- Collins, James. T. (1984). Penyengauan dan kesengauan vokal: maklumat dialek Melayu Tioman. *Dewan Bahasa* 28, 39-59.
- Collins, James. T. (1989). *Antologi dialek Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Collins, James. T. (1996). *Khazanah dialek Melayu*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.

- Collins, James. T. (2016). *Wibawa bahasa: kepawaiian dan kepelbagaian*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Farid M. Onn. (1980). *Aspects of Malay phonology and morphology: A generative approach*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Ismail Hussein. 1973. Malay Dialects in Malay Peninsula. *Nusantara* 3(1), 69-79.
- Keller, Rudi. (1994). *On language change: The invisible hand in language*. London: Routledge.
- Nik Safiah Karim dan Rozita. (2016). *Bahasa Melayu Kelantan*. Kota Bharu: Majlis Agama dan Adat Resam Melayu Kelantan.
- Mahsun, M. S. 1995. *Dialektologi diakronis: Sebuah pengantar*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Matisoff, James. (1975). Rhinoglottophilia: The mysterious connection between nasality and glottality. Charles Ferguson, Larry M. Hyman, and John Ohala, (Eds.), *Nasálfest: Papers from a symposium on nasals and nasalization*, 265-87. Stanford, California: Stanford University Language Universals Project.
- Mohd Tarmizi Hasrah, Rahim Aman dan Shahidi A. H. (2011). Variasi dialek Pahang: keterpisahan berasaskan aliran sungai. *Jurnal Melayu* 5, 315-332.
- Mohd Tarmizi Hasrah, Rahim Aman dan Shahidi A. H. (2014). *Fosil dialek Melayu Hulu Pahang*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Mohd Tarmizi Hasrah. (2018). *Analisis sejarah fonologi dan pengelompokan dialek Melayu hulu di bahagian timur Semenanjung Malaysia*. Tesis doktor falsafah, Pusat Pengajian Ilmu Kemanusiaan, Universiti Sains Malaysia.
- Mufwene, Salikoko. (2001). *The ecology of language evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ruslan Uthai. (2011). *Keistimewaan dialek Melayu Patani*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Tadmor, Uri. (1992). Kepelbagaian dialek Melayu di sekitar Bangkok. *Dewan Bahasa*, 36(6), 484-501.
- Trudgill, Peter. (1986). *Dialect in contact*. Oxford: Willey Blackwell.
- Trudgill, Peter. (2011). *Sociolinguistic typology*. Oxford: Oxford University Press.
- Wan Sulaiman Mohd Noor. (1983). *Fonologi dialek Pahang: Kajian permulaan di sekitar Padang Tengku*. Latihan ilmiah, Jabatan Persuratan Melayu, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Yunus Maris. (1980). *The Malay sound system*. Cetakan kedua. Kuala Lumpur: Fajar Bakti.
- Zaharani Ahmad. (1993). *Fonologi generatif: Teori dan penerapan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

Diperoleh (received): 16 Julai 2019

Diterima (accepted): 4 Oktober 2019